

האצבעות והחוששים - תעודה מ'אבן השהם' של יוסף אבן צייאח

יוני גארב

מבוא

ב'אבן השהם' של יוסף אבן צייאח מופיע טקסט יחודי - המובא להלן - העורך הקבלה מאלפת בין חמש אצבעות הידיים לחמשת החוששים. בטקסט זה¹ טוען צייאח כי ההתנהגות הלא-מודעת של האדם ('מבלי כוונה') בקינוח אברי החישה השונים באצבעותיו השונות מקורה בהקבלה זו. כך לדוגמא, אם האדם מקנח באופן קבוע את אוזנו בזרת הרי שמקורה של פעולה לא-מודעת זו בהקבלה האונטולוגית בין הזרת לחוש השמע. הקבלה זו מקורתיה לדעת צייאח עמוקים יותר. לטענתו פסוקים, כמו 'וישמע ה' או 'וירח ה' - מלמדים שניתן ליחס את החוששים אף לאל, לפיכך ניתן לראות לטענתו בחוששים האנושיים את השתקפותם של 'חוששים עליונים'. 'חוששים עליונים' אלו יוצרים מעין מבנה-על, שממנו נובעת מערכת הספירות. כך נוצרת הקבלה בין האצבעות, החוששים וכוחות אלוהיים. יתרה על זאת, לדעתו של צייאח, האצבעות והחוששים העליונים מקבילים גם למערכות לשוניות (חמשת המבטאים של הכ"ב אותיות) הרמנויטיות (חמש דרכי הצירוף - צירוף, מאמר, מכלל, חשבון ותמורה) וריטואליות (מצוות הכהונה שמבוצעות באמצעות האצבעות השונות, וכן מבנה הבתים והפרשיות שבתפילין).

הטקסט המובא להלן עיקרו שירטוט מערכת הקבלות מורכבת המגשרת בין הגוף האנושי לבין מערכות סמיוטיות וסימבוליות - לשוניות וריטואליות - מחד גיסא ואספקטים שונים של האלוהות מאידך גיסא. במשולש זה של גוף-לשון-

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות - בסוף המאמר.

1 אבן השהם, כ"י ירושלים 416 8° דפים יא, ע"ב-יב, ע"ב. תודתי נתונה למכון לכתבי יד עבריים שבספריה הלאומית על שאפשרו לי לעיין בכתב היד. מקבילה זהה לכתב היד נמצאת בכ"י רמת-גן 598 (ס' 36544). פרטים ביוגרפיים על ר' יוסף אבן צייאח (1505-1573), שפעל בדמשק ובירושלים, ראה גארב, טכניקות, ובספרות המצוינת שם.
2 הטקסט נזכר לראשונה אצל קפלן, קבלה עמ' 166.

ולמטה כותבים צדק"ל על הדרך הגז' וליגז'ן מציינים חותמו כף ז' ולצר טמל
 מציינים החותם כף ז' וכן עושים בחללים ומצר ימין ז' כותבים
 חותמו כף ז' ולצר טמל החותם פמלא כף א' וכן עושים בחוגר
 ולצר ימין ז' הוהם נפלא כף ז' ולצר טמל חותמו כף ז' וכן עושים
 בנוה עם עהניל וכן עושים לכוכב עם וניכ"ל וחוחמו כף ז' ולצר
 טמל כף ז' חותם נוגה לימין ז' ולטמל ז' ולצר טמל ז' וכן
 עושים בלבנה וחוחם גבריאל ז' לצד ימין ז' ולצר טמל ז'

טקסט בקבלה מעשית של יוסף אבן ציאה

אלוהות יש משום ביטוי מובהק לתפיסה סמיוטית שהגיעה לשיאה ברנסאנס, שבה הסימנים הסמיוטיים נרשמים ומוטבעים בעולם הפיזי ובו בזמן יש להם זיקה למערכות תיאולוגיות ומטה-פיזיות.³

מערכת זו היא חלק מתיאוריה רחבה יותר של ציאה, שעל-פיה האל משתקף בו זמנית בשפה ובכף היד, שהם ה'שיעור קומה' ו'צלם אלוהים'. כך, במקום אחר בחיבורו 'כותב ציאה על ההקבלה בין רל"א אופני צירוף האותיות, הנזכרים בספר 'יצירה, לבין סוד ה'שיעור קומה'. במקום שלישי בחיבורו 'כותב ציאה:

רל"א שערים.. כמוזכר בס' 'יצירה הוסף עליהם ה' מיני צירוף שהם צירוף
 מאמר מכלל חשבון תמורה יעלו רל"ו. וכן הוא מספר כל השרטוטים (שבכף
 היד י.ג.) המורים על סדר מצב אצילות י"ס (= עשר ספירות) בשתי הידים
 עולה רי"ד. הוסף עליהם כ"ב אותיות א"ב אשר בהם נהיה כל הווה יעלו
 כמספר רל"ו שה"ס (= הוא סוד) שעור קומה הנזכרים אשר עליו נאמר גדול
 אדונינו ור"ב כ"ח בסוד כ"ח פרקי' אשר באצבעות השתי ידים הרי אתה רואה
 מהנגלה העמוק מכת נפלאות 'יצירת האדם בשתי ידיו רב לו. ועל זה וכיוצא
 בו אמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ודי למבין.

קטע זה כמו הטקסט המובא להלן תופס את כף היד כביטוי ל'צלם אלהים', תוך כדי עריכת הקבלה מורכבת בין כף היד, מערכת הספירות, כ"ב האותיות וחמש דרכי הצירוף. הביטויים 'שעור קומה' ו'צלם אלוהים' המופיעים בקטע זה מקבילים למעשה לשימוש בפסוק 'מבשרי אחזה אלוה' בטקסט שלפנינו. יתרה מזאת, הביטוי 'נפלאות יצירת האדם' כמעט זהה לביטוי 'נפלאות היצירה' בטקסט שלנו.⁶

3 לתיאור מעמיק של תפיסה זו ושל השבר בינה לתפיסה הסמיוטית המודרנית ראה פוקו, סדר.

4 אבן השהם, דף ה, ע"ב. טקסט זה נדון בהקשר אחר אצל אידל, בין קבלת.

5 שם דף י, ע"ב.

6 הקבלות נוספות למושגים הקשורים בכ"ח פרקים ורל"א שערים, המופיעים בשני הטקסטים האחרים, ניתן למצוא בהמשך הטקסט שלפנינו (דף יג, ע"ב).

נראה, כי לקטע מקביל זה התכוון ציאיאח בטקסט שלפנינו כאשר בהתייחס לחמש דרכי הצירוף כתב: 'אשר כבר פירשתי את עניינם במקום אחר שאיני רשאי לרשום אותו'. מאחר שבסוד השתקפותה של האלוהות בשפה ובגוף האדם ראה ציאיאח עניין אזוטרי,⁷ הוא בחר לפזרו במקומות שונים בחיבורו. יצויין עוד שטכניקה זו של פיזור עניינים סודיים, כמו גם הביטוי 'איני רשאי לרשום אותו', הנם תופעות שכיחות למדי בכתביו של אבן ציאיאח.⁸

למעשה את התיאוריה של ציאיאח בדבר ההקבלה בין סודות כף היד למערכות תיאוסופיות ולשוניות יש להבין בהקשר היסטורי רחב יותר. ציאיאח ספג חומר רב בענייני מאגיה, כירומנסיה ואסטרולוגיה מסביבתו הערבית. האופי המאגי של תורת כף היד שלו משתקף בבירור בטקסט הבא, העורך הקבלה בין חכמת כף היד – כחלק מ'חכמת הפרצוף' – לבין האסטרולוגיה:

יש ו' דברים המודיעי' על בני אדם בחכמת הפרצוף והם השיער, והעינים, והחוטם והשפתים והפנים והידיים. וכמו שברא הקב"ה כוכבים ומזלות בגוף הרקיע להודיע לבני אדם המביטים בהם עתידות כך עשה הקב"ה רשמים וקמטים בגוף הנבראים בעצמם לדעת ולהסתכל בהם חכמה רבה ולהתנהג בהם הגוף על פי הצייר (?) כל ית' וית' שמו. וכמו שמתחלפים בגוף הרקיע מראה של הכוכבי' והמזלות לפי מעשה בני אדם כך מתחלפים מראות הרשמים וקמטים אשר בעור בני אדם לפי מעשיהם מזמן לזמן.⁹

ציאיאח מעבד חומר מאגי זה ומשלב במערכת סימבולית מורכבת, הכוללת חומרים לשוניים (כב' אותיות, ה' דרכי הצירוף, ה' המבטים, רל"א שערים) תיאוסופיים (שיעור קומה, י' ספירות) ותיאורגיים (ההקבלה למצוות והתלות של המערכת האסטרולוגית והסימנים שבגוף האדם ב'מעשי בני אדם'). מערכת זו מהווה סינתזה בין הקבלה התיאוסופית-תיאורגית למיסטיקה הלשונית של חסידי אשכנז ואברהם אבולעפיה.¹⁰ בספיגה זו של חומר מאגי במערכת קבלית יש לראות חלק מתהליך רחב יותר של ספיגת המאגיה בידי המיסטיקנים היהודים, שתרגמו מושגים מאגיים למושגים קבליים.¹¹

מלבד ההקשר המיידני של הגותו של ציאיאח וההקשר הרחב של תולדות הקבלה, יש מקום לדון גם בקשר בין תורת כף היד של ציאיאח לבין המיסטיקה ההודית והטיבטנית, שנודע בהן מקום חשוב ל'מורדה' – שימוש מאגי-מיסטי במצבים

7 כפי שניתן להוכיח בביטוי 'ודי למכין' המסיים את הטקסט בדף י', ע"ב.

8 ראה אבן השהם קיג, ע"ב: קנט, ע"א ובמיוחד דף קכב, ע"ב. ההקשר ההיסטורי של גישתו האזוטרית של ציאיאח נידונה בגארב, טכניקות.

9 אבן השהם קכה, ע"ב. יש לציין שלפי טקסט זה המערכת האסטרולוגית וכן הסימנים בגוף האדם אינם בגדר חוק קבוע, אלא הם תלויים בפעילות האנושית.

10 להקשר ההיסטורי של סינתזה זו, ראה גארב, טכניקות.

11 תהליך זה נידון בהרחבה באידל, חסידות.

שונים של האצבעות וכף היד. חלק מתורת ה'מורדה' היא הנחתם הריטואלית של האצבעות באופנים שונים על חלקים שונים של הגוף, המסמלים בתורם אלים וכוחות, תוך כדי שימוש בטכניקות לשוניות ('מנטרה').¹²

הקבלת האצבעות לחושים, ספירות, אותיות ומצוות

אצבע	זרת	קמיצה	אמה	אצבע	בוהן
חוש	שמע	ראות	מישוש	ריח	טעם
ספירה	בינה בכלל חכמה	חכמה בכלל בינה	כתר	חכמה ובינה בשמאל	בינה עם העטרה
אותיות	אחה"ע	בומ"ף	גיכ"ק	דטלנ"ת	זשרצ"ס
מצוה	מדירת החושן	מנחת כהן	מדירת בנין וכלים	הזאה	טיהור המצורע

תעודה

ודע כי ה' אצבעות הנזכרים הם משמשות לה' חושים אשר באדם כל אחת משמשת לחוש שלה הזרת משמש לחוש השמע לקנח את האזן שהיא סוד הבינה בכלל החכמה¹³ אשר דחיית כל המתרות מהם נדחה לתוך לתמורות שאין לתמורות בהם מקום אחיזה.¹⁴ והקמיצה לקנח את העינים אשר בס חוש הראות שהוא מסור לחכמה בכלל הבינה על הדרך הנזכר. והאמה בפרקה העליון הרומז לכ"ע (כתר עליון) משמשת לחוש המשוש הכולל את כלל כל הגוף בהיותה ארוכה יותר מכל האצבעות להורות שעם היות כתר עליון פנימי ודק ורוחני עכ"ז הוא המציא את עולם הבנין ואין להפרידו מהם בסבת דקותו כי כלם קשורים ואדוקים ביחד כשלהבת שהיא קשורה בגחלת.¹⁵ והפרק העליון שבאצבע הרומז לחכמה ולבינה בשמאל הוא לקנח את הנחיריים בסוד בעל החוטם בחוש הריח. והבוהן הוא לקנח

12 ראה לדוגמא בוודרוף, שקטי, עמ' 291.

13 הכוונה כאן להתכללות של הבינה בחכמה. להתכללות של בינה וחכמה זו בזו נודע מקום חשוב במשנתו של צי"א. ראה למשל אבן השהם, דף קלח, ע"א, וראה עוד בדף ח, ע"ב, לתיאוריה כללית של התכללות הספירות זו בזו.

14 צי"אח מדגיש בכמה מקומות כי אין אפשרות לתמורות, דהיינו לכת הרע להיאחז בחכמה ובינה. ראה למשל בדף ה, ע"ב.

15 נראה כי אריכות דבריו של צי"אח נועדה להסביר מדוע דווקא ספירת כתר הגבוהה והנעלמת היא כנגד חוש המשוש הנתפס כ'נמוך'.

את הפה שהוא סוד הבינה עם העטרה אשר בהם תלוי חוש הטעם. והנה אתה רואה כי שני הקנוחים הנ"ל ר"ל הזרת לאוזן והגודל לפה הוא בקליפות. ומזה תוכל להבין צורך מציאות הקליפות בעולם העליון. והנה כל אצבע הולך לשמוש לחוש שלו מבלי כוונה. וזה מנפלאות היצירה בכח התמשה חושים העליונים אשר בהם כלולים הספירות וכנגדם ה' מבטאים לכל כב' אותיות שהם אחה"ע בומ"ף גיכ"ק דטלנ"ת זשרצ"ס ובם ברא עולמו בה' מיני צירופים שהם צירוף מאמר מכלל חשבון תמורה אשר כבר פירשתי את עניינם במקום אחר שאיני רשאי לרשום אותו. ולכן תפילין של יד ה' פרשיות שבו הם בבית אחד כי אין ביד זולתי חוש המשוש שהוא חוש א' והוא סוד אות א' מאחד. אמנם ה' פרשיות שבראש הם בד' בתים כנגד ד' חושים אשר בראש שהם חוש השמע וחוש הראות וחוש הריח וחוש הטעם והם כנגד אות ד' שבאחד. אמנם אות ה' שבינתיים הרמוז על ד' פרשיות שביד ועל ד' פרשיות שבכתר הראש¹⁶ אשר בכללם הוא ח' והוא סוד אות ח' מאחד שהיא נתונה בין אות אלף לאות ד'. והנה חוש המשוש הוא בגוף וחוש הריח מתפשט חוץ לגוף וחוש השמע מתפשט מחוץ יותר וחוש הראות מתפשט מחוץ לגוף יותר למרחוק כפי אשר יצטרך לו האדם יותר. והנה חוש השמע מצינו אותו מוזכר בדרך השאלה בש"י שני וישמע יי' וכן חוש הריח וירח ה' את ריח הניחוח וכן חוש הראות וירא ה' וכן חוש הטעם אכלתי יערי עם דבשי אמנם חוש המשוש הרמוז לכ"ע בהיותו הפכי לרוחניותו לכן לא מצאנוהו מוזכר בש"י. והנה המצות אשר הם מסורות לאצבעות מורות לך על עומק סוד הענין כי כבר ביארו חז"ל בראש כתובות שהזרת היא למדידת החשן. והקמיצה היא למנחת כהן שהיא כליל הקטר. והאמה למדידת בנין וכלים והאצבע ההזאה. והגודל שהוא עבה מכולן לבוהן ידו של אהרן לטהר המצורע. הרי כי באצבעות יש צורך הדיוט וגבוה. ועז"א (על זה אומר) הכתוב ומבשרי אחזה אלוה. ומכאן תוכל לדעת ענין¹⁷ מאמר הכתוב והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל.

הפניות ביבליוגראפיות

אידל, בין קבלת	מ' אידל, בין קבלת ירושלים לקבלת ר' ישראל סרוק, שלם ו (תשנ"ב) עמ' 176-165.
אידל, חסידות	M. Idel, <i>Hasidism – Between Ecstasy and Magic</i> , Albany 1995.
גארב, טכניקות	י' גארב, טכניקות טראנס בקבלת ירושלים, פעמים (טרם הודפס).
וודרוף, שקטי	J. Woodroffe, <i>Shakti and Shakta</i> , London 1920.
פוקן, סדר	M. Foucault, <i>The Order of Things</i> , London 1970.
קפלן, קבלה	א' קפלן, קבלה ומדיטציה, ירושלים תשנ"ה.

16 שהרי, כאמור לעיל, חוש המשוש הוא כנגד ספירת כתר.
 17 יתכן שכאן יש רמז לשימוש מעשי-מאגי בכף היד, כמו בפסוק על משה.